

ÎN JURUL CORESPONDENȚEI LUI PÂRVAN

Au trecut aproape cincizeci de ani de la moartea lui Vasile Pârvan și, dacă opera științifică a întemeietorului școlii române de arheologie e astăzi mai prețuită decât oricând, continuând să ofere învățăminte și să sîrnească vocații¹, omul care a realizat această operă ne rămîne necunoscut în sensul că prea puțin din firea-i intimă ni se relevă în scrierile proprii și în cele ce i-au fost închinale postum, — cîteodată de critici fără directă legătură cu el, de cele mai multe ori de discipoli cu totul devotați memoriei maestrului dar tocmai din această pricină mai puțin indicați să-l judece cu obiectivitate.

Ceea ce a contribuit și contribuie mai departe la taina în care rămîne învăluită personalitatea aurilor *Geticelor* e, de bună seamă, raritatea documentelor făcute să-i revele structura sufletească, fie că ne gîndim la destăinuirii autobiografice ori la scrisori altfel decît oficiale, primite sau trimise de neuitatul învățat. În această privință, o explicație poate fi desigur găsită în dispozițiile de ultimă oră ale lui Pârvan, prin care executorul său testamentar, Marin Simionescu-Rîmniceanu, era rugat să-i ardă hîrliile personale, iar deținătorii cu orice titlu ai unor scrisori de-ale lui erau și ei somați să le distrugă fără să le facă cunoscute². Cum s-a scris în această privință cu dreptate, „cel ce fusese în viață de o discreție desăvîrșită împunea posterității aceeași atitudine față de propria lui existență”³.

Și totuși, în ciuda opreliștii testamentare răspicată, ultimii treizeci de ani au văzut publicîndu-se loturi mai mult sau mai puțin bogate de scrisori din epoci diferite ale vieții regretatului învățat. În primul rînd, o seamă de misive adresate lui Nicolae Iorga între anii 1903—1913, editate în 1940 de I. T. Torouțiu⁴; mai aproape de noi, alte cîteva piese destinate redactorilor *Vieții românești* curînd după apariția revistei ieșene, publicate de Gr. Botez și M. Bordeianu⁵; în sfîrșit, în 1968, un important mîunchi de scrisori din vremea studiilor (1904—1909), — cele mai multe din Berlin, dar și cîteva din Breslau ori Roma, — trimise unora din foștii dascăli bucureșteni, ca Bianu și Onciul, dar mai ales *commilionului* Traian Bratu, pînă la un timp tovarăș de studii la Berlin, mai tîrziu profesor la Facultatea de litere din Iași, înainte de a deveni, în împrejurări din cele mai turburi, rector al Universității moldovene⁶.

¹ Semnificativ, din acest punct de vedere, e succesul mereu reînnoit al *Daciei*, în traducerea română a lui Radu Vulpe, tipărită în 1937 din inițiativa și sub auspiciile Asociației „V. Pârvan” a foștilor membri ai Școlii din Roma, iar în ultima vreme reeditată, de trei ori în zece ani.

² An. Acad. Române, Dezbateri, XLVIII, 1927, p. 39 — 40.

³ Al. Zub, *Vasile Pârvan. Corespondență inedită din vremea studiilor (1904 — 1909)*, în *Carpica*, I, 1968, p. 281.

⁴ *Studii și Documente literare XII* (București, 1940), p. 2 — 23.

⁵ *Viața românească*, 1963 (6 — 7), p. 27 — 32.

⁶ *Supra*, n. 3.

Succesivele publicații amintite ne-au adus, firește, informații de preț asupra sentimentelor lui Pârvan față de Iorga, Bianu și Onciul; admirație pentru cel dintîi, stîrnită de o lectură recentă⁷, recunoștință pentru toți trei, sprijinitori ai săi în timpul studiilor și mai ales cu prilejul numirii la catedra de istorie veche din București, devenită vacantă prin moartea lui Tocilescu. În această din urmă împrejurare, ne lasă să înțelegem o lungă epistolă către Bratu, din 21 octombrie 1909, succesul lui Pârvan s-a produs după o „luptă crîncenă” cu unii membri ai Consiliului Facultății, care-l preferau pe elenistul Burileanu. „La reușita mea — scrie el textual — au contribuit mai ales istoricii, cu Iorga în frunte, care m-au susținut cu așa energie încît chiar rectorul și alți „nehotărîți” au trecut de partea mea : de-acî numărul voturilor”⁸.

Alte amănunte pe care le-am putea spicui din ultimul lot de corespondență publicată nu-s nici ele lipsite de interes, fie pentru cunoașterea greutăților cu care — ca mulți alți tineri de aceeași vîrstă — a avut de luptat în anii petrecuți la studii, fie pentru aprecierea reacțiilor lui față de mediul științific în care se afla strămutat. Din acest punct de vedere, surprinde lipsa oricărei aluzii fie la lucrurile văzute și învățate în cei aproape cinci ani petrecuți în capitala Prusiei, fie la dascălii săi berlinezi, cei mai mulți de talie excepțională : arheologul Kekule von Stradonitz, istoricul creștinismului Adolf Harnack, papyrologul Paul M. Meyer, epigrafistul Otto Hirschfeld, elenistul Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff.

Oricum ar fi să interpretăm această atitudine, aproape inexplicabilă la o natură exultantă ca a viitorului autor al *Memorialelor*, la care emfaza verbală izvoara dintr-o înclinare lesne perceptibilă spre confesiunea lirică, e limpede că pentru eventualul biograf al lui Pârvan corespondența editată la noi permite puține priviri în profunzime. Dincolo de banalul schimb de informații sau de amabilități cu unul sau altul din corespondenții amintiți, abia de se poate percepe o notă mai caldă în exprimarea sentimentelor față de doi prieteni încercați, ca Traian Bratu și Marin Simionescu Rîmniceanu. Cu acesta din urmă, de altfel, legăturile aveau să continue și după întoarcerea în țară și numirea la Universitate și la direcția Muzeului Național de Antichități, întărite mai tirziu de vremelnica muncă împreună la editura Cultura Națională, întemeiată de bancherul Blank, unde Pârvan avea să fie numit din capul locului director general, iar Simionescu Rîmniceanu, administrator delegat⁹. Tot ca o dovadă de afecțiune pentru „prietenuț Marin” trebuie, de altă parte, înțeleasă și numirea acestuia ca executor testamentar, prin dispozițiile de ultimă oră amintite înainte.

Revenind însă la lipsa oricărei vibrații mai intime în corespondența cu prietenii și dascălii bucureșteni, nu pot să nu relev împrejurarea că, din 1966, dispunem de un lot de scrisori ale lui Pârvan din anii 1922—1926 adresate scriitoarei Martha Bibescu, deosebit de importante tocmai prin posibilitatea pe care ne-o oferă de a ne apropia de sufletul profund al celui

⁷ Scrisoare către Bratu, din 19 iulie 1907 : „...Și acasă am citit cîte ceva. Între altele, *Istoria Imperiului bizantin*, pe englezește, de Iorga : e scrisă așa cum chiar Iorga rar scrie de bine. Desigur va fi foarte prețuită de străini și n-ar fi peste puțină să i se dea, în urma acestei dovezii de pricepere, tot lui să scrie istoria cea mare a Imperiului bizantin în colecția Heeren-Uckert-Lamprecht” (Carpica, I, p. 296 — 297).

⁸ Carpica I, p. 323 — 324.

⁹ Aceste relații de strînsă colaborare și de deplină încredere se oglindesc nemijlocit într-o scrisoare a ultimului din 15 august 1924, către Pârvan, aflat în acel moment la Techirghiol pentru îngrijirea sănătății. Documentul, în arhiva Institutului de arheologie, se ocupă îndelung de greutățile financiare ale întreprinderii și de unele măsuri menite să îndrepte situația. Pentru a nu lungi prea mult prezenta notă, mă mulțumesc să reproduc din el un pasaj elocvent : „...Bani și-am trimis azi, lei zece mii, la Banca Blank Constanța, aceasta din precauție, să nu-ți rămîn prea mult dator. De altfel, 20.000 i-am angajat dar nu pentru păcatele mele, ci pentru pacostea de „Cultura”. Simbătă cînd trebuie să adun banii pentru lucrători, e să iau cîmpii, nu altceva. Sînt aproape 4 milioane de încasat și nimeni nu-mi plătește lefca, iar Banca, de acum două săptămîni, mi-a declarat că e în imposibilitate de a-mi mai da chiar și numai 50.000 lei, așa încît să mă îngrijesc de alte surse, ori...să închid ! Are să vină și asta, cînd acrobația de azi în minuirea banilor are să se infunde”.

ce le-a scris. E vorba de dovezile unui sentiment pe care nu l-aș putea numi altfel decît „amitié amoureuse”, mărturisit cu complezență de-a lungul unei serii de misive surprinzătoare prin stil și prin conținut, și unul și altul vizibil influențate de personalitatea destinatarei¹⁰. Nu-i locul și nu intră în intenția mea să zăbovesc asupra scrisului castelanei de la Mogoșoaia, nici asupra locului de ea ocupat în societatea românească dintre cele două războaie. Cine nu-i totuși străin de opera-i de romancieră, ori de cea memorialistică (personal găsesc portretele și amintirile autoarei mai interesante și mai durabile decît literatura-i de imaginație), nu ignoră, de bună seamă, că oricare ar fi celelalte caracteristici ale unor cărți ca *Isvor, pays des saules* sau *Le perroquet vert*, acestea nu strălucesc desigur prin simplitate. O afectare abia suportabilă pentru cititorul îndrăgît de o simțire mai autentică și de o exprimare mai directă face ca permanenta căutare de efecte din paginile aristocratei scriitoare să-l îndepărteze pînă și de laturile pozitive ale unui talent ce nu poate fi pus la îndoială. Exemple de acestea nu sînt rare între literați și analiza lor n-ar trebui să ne ocupe, dacă în cazul care ne interesează emfaza cronică a corespondentei sale n-ar fi avut asupra lui Pârvan efecte curioase și neașteptate.

Vreau să spun că, din dorința firească de a oferi nobilei interlocutoare ceea ce desigur ea aștepta de la el, Magistrul (cum îl numeam noi, membrii Seminarului de istorie veche din anii de cînd datează corespondența) literaturizează și el, și nu numai în forma care consună cu a altor compuneri solemne din aceeași perioadă (al căror stil vaticinant avea să-i atragă sarcasmele lui Zarifopol¹¹), dar pînă și în conținut, în sensul că despre oamenii și stările de lucruri din România abia ieșită din primul război mondial profesorul de Universitate admirat și ascultat, directorul Muzeului Național de Antichități, conducătorul recent înființatei Școli române din Roma, secretarul general al Academiei Române (uitam să adaug: directorul puter-niceii edituri „Cultura Națională”!) se exprimă ca un stingher și un oropsit, ca un neînțeles împiedicat să dea măsura capacităților sale ieșite din comun. Sentimentul acesta, care-și face loc într-o scrisoare din Roma cu data de 17 ianuarie 1925 („Ce n'est pas des fatalités d'une vie manquée que je vais vous entretenir aujourd'hui”¹²), găsește un ecou puternic în nota introductivă semnată de destinatară scrisorilor apărute în *Revue archéologique*: „C'était à l'époque où, méconnu, malheureux, il avait à lutter contre les pouvoirs publics qui lui étaient hostiles. Le Professeur Pârvan commença de m'écrire du temps que j'étais presque seule à le comprendre et à vouloir l'aider...”¹³

Las pe cititor să aprecieze singur seriozitatea și chiar modestia acestor declarații, care, după deslușirile date înainte în treacăt, se dispensează de comentariu. Prefer — înainte de a reveni la preocuparea de căpetenie a acestor note — să mă opresc la două informații de un ordin mai obiectiv spicuite în corespondență și care privesc, una, demersurile — pînă la urmă eșuate — întreprinse de autoritățile române în vederea obținerii din partea Vaticanului a unui local pentru Școala nou întemeiată, în cuprinsul mănăstirii Santa Susanna¹⁴, cealaltă publica-rea, începînd din 1925, a revistei *Dacia*, a cărei apropiată apariție întemeietorul ei o anunță

¹⁰ *Lettres de Vasile Pârvan à la Princesse Bibesco*, Rev. archéologique, 1966 (2), p. 343 — 356.

¹¹ Paul Zarifopol, *Plicicoase fantome*, Convorbiri literare, februarie 1934, p. 107 — 114.

¹² Rev. arch., 1966 (2), p. 334.

¹³ *Ibid.*, p. 343 — 344.

¹⁴ *Ibid.*, p. 347, 349, 350. Cum se știe, pînă la urmă tînăra Accademia di Romania in Roma avea să fie instalată într-un apartament încăpător din Via Emilio del Cavaliere 11, în așteptarea palatului pe care — cedînd stăruințelor lui Pârvan și ale ministrului de atunci la Roma, Al.-Em. Lahovary — Banca Națională a României avea să consimtă a-l construi, cu cheltuiala ei, pe terenul obținut în acest scop de la Primăria Romei, în cartierul numit Valle Giulia. Inaugurarea noului local, înălțat după planurile arhitectului Petre Antonescu, a avut loc în 1933.

În termenii următori : „je vais commencer ce printemps (j'ai déjà reçu les fonds nécessaires) : *Dacia* ... sera faite uniquement et exclusivement en français. Il y aura des cris et des blasphèmes, mais depuis vingt ans que je fais de l'archéologie en roumain, j'ai acquis quelque expérience en ce qui concerne le peu d'utilité de ce mode de diffusion de mes efforts. Je me trouve aujourd'hui dans la situation d'être moins connu à l'étranger que mes propres élèves, ce qui renverse encore plus une situation morale déjà par elle-même assez instable...”¹⁵,

Orice ar trebui să credem despre motivele care l-au determinat pe Pârvan să înceapă publicarea *Daciei* în forma pe care i-o cunoaștem, e nelindoios că inițiativa era fericită și că după aproape patruzeci de ani de apariție mai mult sau mai puțin regulată, acest periodic — în forma nouă pe care-o îmbracă din 1957 — continuă să fie una din publicațiile științifice românești cele mai prestigioase. Să ne întoarcem însă la celelalte aspecte ale scrierilor de care mă ocup și în special asupra luminilor pe care le proiectează asupra personalității celui ce le-a scris, într-o vreme ce trebuie socotită ca o culminare a activității omului de știință și a literatului. În ce privește talentul de scriitor al lui Pârvan, nu mi-aș ierta dac-aș trece sub tăcere pagina din 1923 în care, împletind amintiri mai vechi cu impresiile proaspete stîrnite în el de călătoria spre Roma, învâțatul înalță un adevărat imn frumuseții Peninsulei italice : „... J'étais depuis des heures, dans le frais matin lumineux, à l'aguet de mes souvenirs de jeunesse. L'air fendu par la vitesse joyeuse du train, qui filait à bon rythme vers le Sud, me grisait. Je me sentais prêt à reprendre mes visions d'il y a quatorze ans. Une grande clarté inondait mon cœur. La Toscane me faisait sortir du „moi-même” nuageux et me redonnait l'intérêt exclusif pour le grand „être” environnant qui envahissait tout de sa puissante présence.

O, terre âpre et solennelle d'Italie ! Tu ne permets pas aux mortels les jeux simples de l'esprit. Tu es tout en pierre, en lave, en cendre, pays de grands volcans à peine apaisés. Tu es tourmentée comme les rêves, tu es aride, tu demandes beaucoup d'amour pour être féconde. Tes vallées sont étroites, tes montagnes sont larges. L'homme cultive la vallée et habite la montagne. Il apprend ainsi à vivre comme les aigles : il est rapace, majestueux et cruel. Il bâtit ses bourgs comme ses fermes, ses cimetières comme ses châteaux, ses granges comme ses villes, sur des rochers escarpés, en nids de vautour. Et ses cathédrales sont aussi là-haut, pour qu'il ait, avant de descendre en bas, l'autel à combler de proies, le Dieu avec lequel justement partager et garder le fruit de la bataille. Comme tu m'es apparue aujourd'hui, ô toi, résidence formidable des „capitaines” d'Orvieto, féroce et sublime, sur ta montagne sans abords, dans la lumière contraire du soleil levant, qui te faisait auréole, sûre de toi-même, méprisante du temps et des passions humaines.

Et quand Rome est apparue à l'œil qui la guettait de loin, ce ne fut pas l'hymne, ce fut la prière, qui chercha les pensées : par-dessus les collines divines, la coupole de Saint-Pierre faisait par ses lignes conjointes le geste de l'élévation du ciboire : Michel-Ange priaît, portant au ciel le saint Calice dans lequel brûlait son cœur à jamais inassouvi”¹⁶.

Interesante și revelatoare, deși pe un alt plan, sînt și mărturisirile dintr-o a doua scrioare romană, expediată mai tirziu : „Vous dites : l'inscription grecque que j'aime davantage ? Difficile à préciser ; car j'ai deux âmes : celle du „Maitre Erasme”, philologique, épigraphique, etc., et l'autre du simple mortel. Or ce que j'aime comme érudit, je ne l'aime pas comme „votre ami”. Donc j'ai laissé de côté (c'est-à-dire pas totalement, car je vous en envoie la photographie) la grande inscription de Trajan dont je raffole comme archéologue, et je vous envoie en reproduction et commentaires ... allemands, deux choses : le relief apollinien, tellement mutilé et toutefois si beau, avec la femme agenouillée et priante près de l'autel, et l'inscription de Callicratès, avec le relief des Dioscures, qui me paraît *humainement*

¹⁵ Rev. arch., 1966 (2), p. 354.

¹⁶ *Ibid.*, p. 345.

la plus belle de toutes les choses d'Histria, parce qu'elle représente l'idéalisme pur : Callicratès et ses soldats sont allés au secours d'Apollonie, la colonie soeur d'Histria, ont combattu pour elle, et, avec l'aide des deux Frères Célestes, qui gardent les voies de la Mort en guerre et de la Mer orageuse, revenus sains et saufs dans leur patrie, ils dédient ce modeste monument en témoignage (martyr) aux deux Sauveurs¹⁷.

Acı, înregistrînd preferința descoperitorului pentru Hotărnicia lui Laberius Maximus („la grande inscription de Trajan dont je raffole”), ori pentru relieful „apollinic” editat în AA din 1915, cronicarul are dreptul să se întrebe în ce măsură dedicația lui Callicrates, închinată Dioscurilor după întoarcerea din expediția apolloniată, reprezintă sau a reprezentat vreodată „idealismul pur”? — Fie și în traducerea meșteșugită pe care am reprodus-o și care amplifică dincolo de orice limită îngăduită sobrele cuvinte ale originalului, o intenție filozofică a inscripției mi se pare exclusă. Dar poate mă înșel. Ori nu pot înțelege noima ascunsă a unui text pe care mi s-a întâmplat să-l comentez nu o dată dintr-un cu totul alt punct de vedere decît al unei profesii de credință.

În realitate, oricît de stingherit m-aș simți făcînd o astfel de afirmație, mi se pare că tilcul „idealist” al dedicației e născocit pentru nevoile cauzei : vreau să zic pentru a conferi textului banal o oarecare adîncime și corespondenței dintre doi oameni „subțiri” un parfum intelectual de care se dispensează scrisorile către alți destinatari de rînd. Nu degeaba unele din misivele pe care le invoc sînt semnate „Frère François” sau „Le Seigneur de la Cité Morte”, nu degeaba un mesaj inedit de care va fi vorba mai departe e iscălit „Soeur Claire”, ceea ce — în treacăț fie spus — ne permite să intuim ambianța serafică în care se desfășurau contactele sufletești ale celor doi prieteni¹⁸.

Particularitatea abia pomenită ne permite să înțelegem o declarație altminteri surprinzătoare a cuiva despre care — tocmai în anii de care vorbim — s-a spus și s-a repetat, nu știu cu cît temei, că ar fi fost solicitat sau numai ispitit să ocupe scaunul patriarhal al Bisericii românești, în acel moment vacant. Întrebat de prietena sa care-i sînt sentimentele față de catolicism și de împrejurarea că ea însăși fusese crescută în religia Romei, la 18 februarie 1922 Pârvan răspundea : „Vous me demandez quels sont mes sentiments à l'égard de votre situation confessionnelle occidentale et non orientale. Je vous répondrai indirectement : je n'ai pas d'ami dans le clergé orthodoxe. J'en ai plusieurs dans les ordres religieux catholiques : l'un est bénédictin (archevêque¹⁹). Un autre est jésuite-bollandiste : c'est le Révérend Père Hippolyte Delehay, de l'Académie Royale de Belgique, qui est peut-être le seul homme qui jusqu'à présent ait pu vaincre, par sa bonté enveloppante, le mépris de moi-même que je ressens chaque fois qu'un étranger trouve quelque chose de bon en moi, — un troisième est nonce apostolique. Deux de mes livres d'il y a douze ans, qui traitent de l'histoire du christianisme, ont été considérés de leur temps par les catholiques comme des œuvres inspirées par le Saint-Esprit (!), parce que, dans le plus volumineux, je soutenais notre apostolisation occidentale par le saint évêque Nicéas de Rémésiane, „maître” et ami fraternel du suave poète chrétien de l'Italie méridionale, saint Paulin de Nole, vers l'an 400. Cette mienne théorie

¹⁷ *Ibid.*, p. 346.

¹⁸ În aceeași ordine de idei, se poate vedea și sfîrșitul scrisorii din 5 martie 1923, unde, împreună cu alte exaltate aprecieri cu privire la romanul *Isoor*, citim : „Vous avez chanté notre frère le Soleil, en notre frère le cèrisier et notre peuple du pays des saules, avec l'amour du très saint frère François, dont celui qui vous écrit, très humblement, a pris le nom. Pour Monseigneur notre Frère François, pour Madame notre Soeur Claire, pour nous aussi, lisez lorsque vous recevrez ces lignes, à la quatre-vingt-huitième page du tome II de votre livre, si vous daignez et si vous m'en croyez digne, le miracle de la Rose”.

¹⁹ Cu multă probabilitate Raymund Netzhammer, autorul cărții *Die christlichen Aeltertümer der Dobrudscha* (1918), o vreme arhiepiscop catolic în București, mai tirziu retras în sihăstrie la Einsiedeln.

est d'ailleurs admise maintenant même par de bons orthodoxes comme Iorga²⁰ et par tous les historiens de Transylvanie (indifféremment de leur confession), mais elle est traitée avec mépris par nos théologiens et quelques autres historiens de Bucarest²¹.

Dincolo de constatarea că răspunsul eschivează problema, deplasând-o de pe planul profesional pe acel al relațiilor personale, măgulitoare pentru amorul propriu al semnatărilor scrisorii, rîndurile reproduse exprimă o totală desconsiderare pentru clerul ortodox, altfel spus pentru acele fețe bisericești pe care — dacă zvonul înregistrat înainte va fi fost întemeiat — Pârvan ar fi avut să le păstorească. Oricare ar fi însă adevărul în această privință, ceea ce nu suferă îndoială e faptul că în confesiunile reciproce ale celor doi corespondenți nu numai contemporanii lor români, dar parcă întreg neamul omenesc — cu prea puține excepții: *the happy few* — e tratat cu un dispreț abia învăluit. Tonul superior cu care se vorbește de unii și de ceilalți, îndeobște folosit de-a lungul corespondenței²², lasă loc, în cel puțin două misive, unor învinuiri severe, chiar dacă lipsite de precizie: „J'espère que notre ami rentrant à Bucarest ne se laissera pas tout à fait entraîner par l'hystérie collective de là-bas, que je nommerais très volontiers l'hystérie des impuissants: littérateurs, artistes, hommes politiques, tous sont pris de la folie des grandeurs à l'envers: ils sont les seuls super-hommes, parce qu'ils sentent en eux, toute-puissante, la négation enragée de tout ce qui, dans les anciens temps, faisait la grandeur d'un peuple... La sereine contemplation des éternités, infiniment petites et banales, ou infiniment sublimes, leur est interdite: et c'est pour cela qu'ils ne possèdent ni le mépris de soi-même, ni l'adoration du divin”²³. Iar mai tîrziu, de data aceasta din București²⁴: „... Entre-temps, nous continuons à rester aussi stupides qu'auparavant et nous essayons de cacher notre incapacité sous des formules, en premier lieu celle de la raison d'État, ou encore celle du salut public, périclitée par l'actuel gouvernement et garantie par un autre qui nous promet la descente des dieux sur la terre: comme je suis invité à faire partie du gouvernement qui accomplira ce miracle²⁵, j'ai essayé de voir les moyens

²⁰ Nu fără rezerve, de bună seamă, judecînd după modul cum se exprimă în această privință în *Istoria Românilor*, unde, în legătură cu apostolatul lui Niceta în nordul Dunării, se relevă că rolul acestuia a fost „mălestril exagerat de Pârvan, pentru a învedera activitatea misiunilor într-o Biserică a Daciei fără organizație și ierarhie” (II, 1936, p. 104 — 105). În același sens, vezi și capitolul *Niceta din Remesiana și originile creștinismului daco-roman*, în *Contribuții la istoria veche a României*², p. 497 — 516.

²¹ Rev. arch. 1966 (2), p. 348 — 349. De vreo manifestare de „dispreț” față de teza în chestiune, din partea oricui ar fi venit, n-am cunoștință. Aș zice mai curînd că adevărate entuziasme la o încheiere care nu rezistă criticii n-au fost decât prea numeroase, pînă la studiul meu din 1944, citat în nota precedentă.

²² În acest sens, cf. și cele scrise la p. 346: „Vous voyez, Princesse, dès que j'arrive à parler de mes contemporains, je deviens *spleenish*. *I beg your pardon*, mais la vie est ordonnée par les Parques de telle manière que les quelques hommes qui pourraient, mis ensemble, faire jaloux les Dieux de leur vie sereine, doivent rester tourmentés et renoncés”.

²³ Rev. arch., 1966 (2), p. 354 — 355.

²⁴ *Ibid.*, p. 355.

²⁵ Aluzia e obscură, dar poate că s-ar putea lămuri în lumina unei informații primite cu aproape patruzeci de ani în urmă de la o persoană direct implicată în tratativele la care se referă Pârvan. La începutul toamnei 1933, aflîndu-mă la Roma ca membru al Școlii din Valle Giulia, am avut prilejul să stau de vorbă în mai multe rînduri cu Octavian Goga, în acel moment și el oaspete al Școlii, în calitate de membru al Academiei Române. Evocînd amintiri despre autorul *Geticelor*, pe care pretindea a-l fi cunoscut bine, poetul-politician mi-a povestit că, în preajma guvernării averescane din 1926, doritor să asigure Mareșalului un adept de marcă și Cabinetului în pregătire concursul unui om cu capacități excepționale, ar fi solicitat colaborarea lui Pârvan, oferindu-i un protofoliu la alegere. După propria-i mărturisire, Goga se aștepta ca Pârvan să solicite Ministerul Școlilor sau pe al Artelor, dar mare i-a fost mirarea cînd i s-a cerut... Ministerul Afacerilor Externe. De acesta, firește, Goga nu putea dispune (era rezervat, pare-se, lui Titulescu), și astfel negocierile n-au mers mai departe. În 1933, sub impresia încă proaspătă a dispariției lui Pârvan, veracitatea relatării mi s-a părut contestabilă. Astăzi, în lumina corespondenței al cărei interes am încercat să-l semnalez, sînt înclinat să-i acord mai multă crezare.

dont les prophètes disposent pour convaincre le Bon Dieu de prendre domicile en Roumanie. Je ne vous donne ces détails que pour vous rendre encore plus agréable votre séjour là-bas... Car, en ce qui me concerne, je n'ai pas de désillusions, vu que jamais je n'ai compté sur personne et que mon ataraxie sceptique est universelle. Je ne me plains donc pas et je ne plains personne; les Esquimaux vivent sous 50° sous zéro et s'en trouvent très bien; ils font même des vers et du lyrisme démographique en assez grand nombre; nos compatriotes vivent à 1000 m sous le niveau de l'air respirable et s'en trouvent très bien..."

Ar fi de prisos să stărui și e dificil să mă opresc. Totular fi de citat din paginile încredințate *Revistei arheologice* și fiecă rînd contribuie la întregirea unei imagini a semnatarului lor pe care simplele noastre amintiri, ale celor ce-i urmău cursurile de-a lungul anilor de cînd datează scrisorile, n-ar fi izbutit în nici un caz s-o recompună atît de clar și cu attea detalii. Păce sufletului lui zbuciumat! A duce mai departe analiza începută e o treabă pe care prefer s-o las unui critic viitor, mai liber ca mine să-și exercite acuitatea față de maestrul al cărui ascendent personal l-am resimțit poate mai mult decît pe al oricărui alt dascăl al meu, român sau străin. Pentru a încheia totuși aceste glose marginale cu o nouă contribuție la definirea raporturilor dintre Pârvan și Martha Bibescu, reproduc în continuare, fără comentarii, o scrisoare inedită a celei din urmă către cel dintîi și răspunsul autorului *Geticelor*, în brouillon, ambele păstrate împreună cu alte manuscrise ale acestuia, în arhiva Institutului de Arheologie al Academiei de Științe Sociale și Politice din București.

Posada

par Comarnic
Prahova

ce 17 août 1923

Mon cher ami franciscain, tout est pour le mieux, dans ce monde illusoire sur lequel se lève le soleil (que Galilée me pardonne cette expression!)

Nous voila rassurés, vous et moi, pour les mêmes raisons empiriques.

J'aimerais vous revoir ici et que vous m'apportiez le livre où vous parlez de mon père de Thrace.

Il se ventait de n'avoir pas été envié. N'être pas envié, c'est encore le plus sûr moyen de n'être pas à plaindre.

Nous nous reverrons, avec ce souci en moins, de devoir dire la vérité à qui la connaît, et peut la changer, s'il le veut assez longtemps.

Votre amie et

Sœur Claire.

P. S. Un article touchant, avec des caresses infinies, le peuple d'*Isvor* dans la *Revue anthropologique*! Inattendu, n'est-ce-pas?

Bucarest, ce 6 sept., 1923

Très chère amie,

J'ai cru chaque fin de semaine pouvoir venir à Posada. Et chaque fois j'ai été empêché. Car les deux dernières semaines j'ai dû accélérer mes fouilles et recherches dans la plaine valaque, afin de ne pas être forcé de les interrompre trop mal à propos quand les pluies commenceront, c'est-à-dire bientôt.

Si vous avez une carte chez vous, mettez deux croix bleues pour mes chers Grecs : l'une à Crăsani-Copuzu, sur la Jalomitza, et l'autre à Coconi, sur la rive occidentale de la Mos-tishta : c'étaient des Rhodiens et des Cnidiens qui venaient ici : les traces ont été définitivement fixées cet été dans les deux points annoncés.

J'ai lu dans la *Revue archéologique* dernièrement parue un compte rendu signé par M. Salomon Reinach sur votre *Isvor*. Très sobre et toutefois très flatteur.

Je pense à vous aussi souvent qu'à mes Grecs. Et de la même manière. Je suis parfois tenté de vous attribuer une existence mythique, en considérant votre vie contemporaine seulement comme une de ces métamorphoses dont parle Ovide.

Vous vous imaginez donc combien mon amitié pour vous est constante et sereine. Vous existez, comme mes Grecs, et ça me suffit.

Je ne vous demande rien que d'exister, et c'est pour ça que je reste votre très dévoué
Seigneur des Iles lointaines.